

SZERBEK A MAGYAR KIRÁLYI UDVARBAN A 15–16. SZÁZADBAN

VARGA SZABOLCS

SERBS AT THE HUNGARIAN ROYAL COURT IN THE 15TH–16TH CENTURIES

At the beginning of the 15th century, the Serbian prince became an important figure in the Hungarian royal court. Under Ottoman military pressure, he sought to acquire lands in Hungary, where he held his own princely court, and he had a residence in Buda, the Hungarian capital, too. The army of the Serbian despots was a formidable force, which further enhanced their role within the Hungarian aristocracy. In the middle of the 15th century, there was even talk of the Serbian Branković dynasty giving the Hungarian ruler. After the loss of Serbia in 1459, the power of the Serbian despots rested only on their possessions in Hungary, their political importance diminished, and they were important players at court mainly for their military power. The Branković, Berislavić, Belmužević and Jakšić families generally kept their distance from Hungarian officialdom, tried to intermarry, maintained lively contacts with the Orthodox monasteries of Srijem and Mount Athos, and corresponded in Slavic. This, together with their *Hungarus* sense based on their possessions in Hungary, gave them a distinctive character.

After the fall of Belgrade in 1521, the Serbian military nobility was permanently squeezed between the Ottoman and the Hungarian sides. Some of them were forced into Ottoman mercenary service, while others, such as the Bakić family, were resettled in the territory of the Kingdom of Hungary. After the campaign of 1526, the Serbian nobility mainly supported John of Szapolyai, and their new self-proclaimed charismatic leader, Jovan Černi, swore allegiance to him. Although in the first half of 1527, some of them, including the Serbian despot Stjepan Berislavić of Grabarja and Jovan Černi, accepted Ferdinand Habsburg's tempting offer to change sides, Černi and his army were annihilated by Szapolyai's forces in several battles. This had a negative impact on the presence of the Serbs in both royal courts, as their role became increasingly marginal. After the death of Berislavić in 1535, this was particularly noticeable at the Habsburg court, where by the middle of the 16th century only one member of the most distinguished Bakić family was admitted to the court, and the Serbian presence at certain ceremonies was reduced almost only to symbolic functions. There were more Serbian nobles at the King John's court, but he gave the title of despot to none of them. Many of the Serbian nobles converted to Catholicism and then to Lutheranism, which prevented the militant Orthodox population

---

Varga Szabolcs, tudományos főmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály. A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00896/20), a bécsi Collegium Hungaricum, és az NKFI K 134690 azonosító számú, A magyar királyi udvar személyi összetétele a Mátyás- és a Jagelló-korban (1458–1526). Életrajzi lexikon című pályázat támogatta. Kutatótársaim szócikk-kézirataira „Életrajzi lex.” rövidítéssel hivatkozom. Továbbá itt szeretném megköszönni Kasza Péter és Pálosfalvi Tamás segítségét.

from accepting them as their leaders. Nevertheless, King John's cousin, Petar Petrović, ruled the Serbs living in the area bordered by the Maros, Tisza and Danube rivers as de facto ruler until his death in 1557, but by the 1560s, the Serbian nobles had also disappeared from the Szapolyai court.

Key Words: Central European aristocracy, Ottoman conquest, Branković family, Berislavić family, Belmužević family, Jakšić family

A középkori magyar–szerb kapcsolatokról szóló tanulmányok sok esetben mintha két külön dolgot tárgyálnának e téma alatt. Egyrészt úgy tűnik, mintha a szerbek csak és kizárólag az oszmánok elleni határvédelem részeként lettek volna jelen a magyar történelemben, azaz szerepük pusztán a hadtörténetre korlátozódna.¹ Másrészt pedig olyan, mintha a szerb despoták idegen testként tevékenykedtek volna a magyar királyi udvarban és csak ideiglenesen itt állomásozó emigráns uralkodókként vettek volna részt a politikai életben. Mindkét irányzat annak a nemzetközpontú történelemszemléletnek az eredménye, amely a középkori államokra nemzeti entitásként tekint. Pedig az Anjouk, a Luxemburgiak, a Habsburgok, a Brankovicsok, a Jagellók és a Hunyadiak országaiban az elit és a kiváltságok nélküli lakosság számára is sokdrangú kérdés volt az etnikai hovatartozás, egyszerűen nem ez alapján szerveződött a társadalom. Éppen ezért a késő középkori magyar–szerb kapcsolatok nem csupán a „mi és ők” különbségtételen alapultak, főleg hogy Szerbia végleges bukását követően (1459) az „ők” hiányában ez a szemlélet teljesen tarthatatlanná is vált. Onnantól, hogy a szerb despota a kíséretével megjelent Zsigmond király udvarában, a szerb nemesség ugyanúgy a Magyar Királyság történelmének részévé vált, mint az itáliai Ozorai Pipo, a horvát Korbáviaiak, a krajnai Cilleiek és a román Hunyadiak. Ez a jelenlét nem ért véget a Brankovicsok kihalásával (1502) vagy a mohácsi csatával (1526), hanem tovább élt I. Ferdinánd (1526–1564) és a Szapolyaiak udvarában is. Mivel mind a magyar, mind a szerb történetírás inkább a Bakicsok történetével foglalkozott,² így sokáig úgy tűnt, hogy a szerbek zöme a Habsburg oldalon találta meg a számítását, az elmúlt évek kutatásaiból azonban kirajzolódik egy másik kép is. Ez alapján I. (Szapolyai) János király udvarában ugyancsak számos szerb nemes szolgált, sőt, tisztségeik alapján inkább itt tapintható ki a középkori gyakorlat tovább élése.

A középkori európai királyi udvarok általában az uralkodó személyi kíséretéből álltak, így elsősorban a dinasztia mindennapi életét szervezték. Az adott államhoz mindössze annyiban kötődtek, hogy a király bizalmából és parancsára államigazgatási feladatokat is

- 1 Ferenc Szakály: Phases of Turco–Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365–1526). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1979) 65–111.
- 2 A teljesség igénye nélkül lásd Aleksa Ivić: *Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Carnoivicem. 1459–1690*. Zagreb, 1914.; Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon. Szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1991. 11–50.; Nenad Lemajić: *Bakići, porodića poslednjeg srpskog despota*. Novi Sad, 1995. (Filozofski fakultet u Novom Sadu. Odsek za istoriju; Istorij-ski arhiv »Srem«. Sremska Mitrovica. Monografije 36); Uő: The Bakićes as an Example of the Social Rise of Vlach Families in the early Ottoman Period. *Istraživanja Journal of Historical Researches* 31 (2020) 93–111.

végeztek.³ Emiatt általában soknemzetiségű, poliglott, multikulturális közösségek voltak, amelyek biztosították az uralkodói dinasztiák nemzetközi kapcsolatait.⁴ Ezek az udvarok ugyanakkor a nyugati keresztény egyházi és világi kultúra legfőbb színtereinek számítottak, így komoly szerepük volt a latin nyelvű keresztény kultúra széles körű európai elterjedésében. A latin kultúrkör határán levő udvarok membránként működtek az iszlám, a pogány és az ortodox világ államai felé, ami hol fegyveres konfliktusokban, mint például a keresztes háborúk, hol pedig békés dinasztikus kapcsolatokban nyilvánult meg.⁵ Viszonyokban általában e két elem váltakozott, és ritkaságnak számított, ha valahol kizárólag háború dúlt vagy éppen állandó béke honolt.⁶

A fentiek szinte tökéletesen illenek a Magyar Királyság és Szerbia középkori kapcsolatára a 12. századi kezdetek óta. Amikor II. István magyar király megszerezte a Vukanovič-házból származó Ilonát unokatestvéré és kijelölt utódja, a gyermekkorában megvakított Béla számára, a fiatal arával együtt a szerb előkelők is megjelentek a magyar királyi udvarban.⁷ Mivel II. István házassága gyermektelen maradt, más rokon és testvér híján az Árpád-ház kizárólag II. Béla és Ilona házasságának köszönhetően maradt fent. Velük kezdődött a szerb és a magyar elit kapcsolata, melyben békésebb időszakok és háborús konfliktusok egyaránt előfordultak. Az ambivalens viszony a földrajzi fekvésből és az eltérő geopolitikai helyzetből fakadt, ami a középkor folyamán mindvégig meghatározó volt. A Kárpát-medencét kitöltő Magyar Királyság ugyanúgy a Balkán-félsziget nyugati területét igyekezett a fennhatósága alá vonni, mint Szerbia, így gyakran ütköztek az érdekeik. Másrészt Szerbiának folyamatosan tekintettel kellett lennie a déli határainál elterülő erős Bizánci Birodalomra, amellyel szemben pedig sokszor a Magyar Királyság támogatására szorult. A 12–13. század fordulóján egymást követték a magyar–szerb háborúk és szövetségek,

- 3 Zsoldos Attila: Királyi udvar. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. 358.
- 4 Az angol–normann–francia viszonyra lásd Michael Prestwich: *Englishmen and Foreigners*. In: uő: *English Politics in the Thirteenth Century*. New York, 1990. 79–95.; William Rothwell: *The Role of French in Thirteenth-Century England*. *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 58 (1975) 445–466.; Wojciech Kozłowski: *Dynastic Relations between Hungary and Poland 1240–1600*. In: *On the Common Way. Budapest and Krakow in the Middle Ages. The Exhibition Catalog of the Joint Exhibition by the Budapesti Történeti Múzeum and the Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*. Ed. Benda Judit et al. Bp., 2016. 99–105.
- 5 Grischa Vercamer – Dušan Zupka: *Rulership in Medieval East Central Europe. Power, Rituals and Legitimacy in Bohemia, Hungary and Poland*. Boston–Leiden, 2021. Elsősorban szicíliai, kasztíliai és angolszász példákkal lásd Manuel Alejandro Rodríguez de la Peña: *The Cultural Power of Medieval Monarchy. Political Ideology, Court Culture and Patronage of Learning in the Royal Courts of Europe (1000–1300)*. New York, 2024.; Paul Srodecki: *Humanistischer Wissens- und Kulturtransfer im östlichen Mitteleuropa und sein Einfluss auf das Diplomatie-wesen an den Höfen der Jagiellonen und Hunyadis*. In: *Poland and Its Eastern Neighbours at the Turn of the 16th Century*. Ed. Tetiana Grygorieva. Marburg, 2017. 327–345.
- 6 Darius von Güttner-Sporzyński: *Poland, Holy War and the Piast Monarchy 1100–1230*. Turnhout, 2014. (Europa Sacra 14); Uő: *Holy War and Proto-Crusading. Twelfth-Century Justifications for the Campaigns against the Pomeranians and Prussian*. In: *Crusading on the Edge. Ideas and Practice of Crusading in Iberia and the Baltic Region 1100–1500*. Ed. Torben K. Nielsen – Iben Fonnesberg-Schmidt. Turnhout, 2016. 225–244.
- 7 Andrija Veselinović: *Држава српских деспота*. Beograd, 2006.; Makk Ferenc: *Magyar külpolitika 896–1196*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2) 175–199.

melyek során 1202-ben bekerült a magyar királyi titulátúrába a *rex Servie*, azaz a Szerbia királya cím is, amely aztán 1918-ig ott is maradt a politikai helyzettől függetlenül.⁸

A magyar–szerb kapcsolatokban az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése hozott hatalmas változást. Amíg a 14. század elején még leginkább a hagyományos magyar–szerb rivalizálás volt jelen az Észak-Balkánon,⁹ később pedig a virágkorát élő Bosnyák Királyság okozott fejtörést mindkét királyi udvarban, addig az 1370-es évektől az egyre agresszívabb oszmán támadás jelentette a legfőbb problémát.¹⁰ 1389-ben Rigómezőnél a szerbek, 1396-ban Nikápolynál a Luxemburgi Zsigmond magyar király vezette európai keresztény seregek szenvedtek vereséget I. Murád (1362–1389), illetve I. Bajezid (1389–1402) szultántól.¹¹ Az oszmán katonai jelenlét inntól kezdve állandósult a Balkánon. A katonai kudarcok azonban nem a keresztény uralkodók összefogását eredményezték, hanem sokkal inkább egy újabb politikai szereplőként tekintettek az oszmánokra a helyi hatalmi játszmák során kirobbanó belháborúikban.¹² A katonai vereségek a magyar–szerb kapcsolatokban sem hoztak változást, továbbra is együttműködés és rivalizálás jellemezte azokat. A 15. század elején a fokozódó oszmán nyomás miatt a szerb elit egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe került. A kényszerpályára sodródott ország ambiciózus előkelőinek mindegyike megtalálta a saját pártfogóját Budán vagy Edirnében, miközben a térségben állandósult a polgárháború.¹³

Luxemburgi Zsigmond és Lazarevics István szerb despota [Stefan Lazarević] 1403–1404 fordulóján hűbéri szerződést kötött, és inntól Szerbia a magyar Balkán-politika stratégiai területévé vált.¹⁴ A magyar királyi udvarban ugyanis felismerték az offenzív külpolitika kudarcát, és Zsigmond egy defenzív stratégiával igyekezett megóvni országát határait. Ehhez azonban egy pufferzónát kellett létrehozni a balkáni fejedelemségek és királyságok területén Havasalföldtől egészen Albániáig. A szerbiai befolyásért cserében hatalmas

- 8 Gál Judit: IV. Béla és I. Uroš szerb uralkodó kapcsolata. *Századok* 147 (2013) 472–473.; Јованка Калић: Држава и црква у Србији XIII века. *Зборник радова Византолошког института* 46 (2009) 129–137.
- 9 Boris Stojkovski: A szerb–magyar viszonyok 1321-ig középkori szerb elbeszélő források tükrében In: *Micae mediaevales. IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Ed. Gál Judit et al. Bp., 2015. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Tanulmányok, Konferenciák 8) 229–240.
- 10 Engel Pál: A 14–15. századi bosnyák–magyar kapcsolatok kérdéséhez. In: uő: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp., 2003. (Millenniumi Magyar Történelem) 494–511. Galambócot már I. (Anjou) Lajos király megpróbálta beépíteni a magyar határvédelembe. Aleksandar Krstić: Uloga i mesto tvrđave Golubac u vojnoadministrativnom sistemu na južnoj granici Ugarske tokom 14. veka. In: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*. Гл. Ур. Гордана Јовановић. Деспотовац, 2016. 81–94.
- 11 Tamás Pálosfalvi: *From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526*. Leiden–Boston, 2018. 51–65.
- 12 Pálosfalvi Tamás: A szentszávai hercegek Magyarországon. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*. Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2014. (Közlemények Székesfehérvár Történetéből) 114.
- 13 Aleksandar Krstić: “Which Realm Will You Opt for?” The Serbian Nobility between the Ottomans and the Hungarians in the 15th Century. In: *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*. Editors in chief Srđan Rudić – Selim Aslantaş. Beograd, 2017. 129–163.
- 14 Nenad Obradovic: Zsigmond király és Lazarević István despota. A hűbéri viszony keletkezésének idejéről. *Belvedere* 33 (2021) 1. sz. 48–51.

magyarországi birtokokat adományozott a szerb előkelőknek,¹⁵ Lazarevics pedig a királyi udvar fontos szereplőjévé vált.¹⁶ Megkapta Nándorfehérvárt, ahol berendezte udvarát, 1408-ban a Zsigmond legszűkebb belső körét tömörítő Sárkányos Lovagrend tagja lett, és ezáltal bekerült a Magyar Királyság arisztokráciájába is. Nándorfehérvári rezidenciájában szerb fejedelemként, budai Olasz utcai házában magyarországi előkelőként tekintettek rá.¹⁷

Lazarevics Istvánnal állandósult a szerb jelenlét a magyar királyi udvarban, ami így is maradt egészen a 16. század közepéig. A szerb fejedelem az országban szétszórva elterülő hatalmas birtokokért cserében katonai segítséggel tartozott. Az oszmánok elleni háborúban ugyanis felértékelődött a szerb könnyűlovasság, amely ekkor már évtizedes katonai tapasztalattal rendelkezett. Az 1430-as években nyolcezer lovas felállítását várták tőle, ami némileg túlzó lehetett, ám a szerb fejedelmi haderő a magyar uralkodó után valószínűleg a legnagyobb katonai kontingenst képezte a Magyar Királyság hadseregében.¹⁸ A despota fejedelemként saját udvart tartott, amelyet a magyar királyi udvar mintájára rendezett be, és több esetben is magyar nemesek álltak a szolgálatában. Tárnokmestere (*magister tavernicorum*) például remetei Himfi István volt, míg Lazarevics utóda, Brankovics György¹⁹ (1427–1456) a szintén magyar Geszti Lászlót alkalmazta.²⁰ Hatalmának és presztízsének köszönhetően Brankovics teljes jogú szereplőként vett részt a dinasztikus családi szálak szövögetésében. Ő maga az előkelő bizánci görög családból származó Irénét (a szerb folklórban Despotica Jerina) vette feleségül, Mara lánya II. Murád szultán, Katalin pedig a krajnai Cillei Ulrik felesége lett.²¹ Az ő frigyükből született az a Cillei Erzsébet, akit ugyan eljegyeztek Hunyadi Mátyással, ám 1455-ben meghalt, így a közös Hunyadi–Brankovics–Cillei-dinasztia terve meghiúsult. Mindezekből látszik, hogy Brankovics a magyar arisztokrácia csúcsához tartozott, olyannyira, hogy Lázár fia számára 1440-ben még a magyar korona megszerzésével is megpróbálkozott.²² Hiába támogatták azonban többen is a magyar előkelők közül,²³ terve nem járt sikerrel, alulmaradt I. (Jagelló) Ulászló és ma-

15 A magyarországi birtokokra lásd Pesty Frigyes: *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím.* Bp., 1877.

16 Magyar nyelven rövid életrajzát lásd Engel Pál: Zsigmond király bárói. Rövid életrajzok. Lazarevics István szerb despota. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437.* I–II. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Bp., 1987. I. (Tanulmányok) 430–432.

17 Aleksandar Krstić: Szerb despoták és nemesek Magyarország államszerkezetében 1404 és 1459 között. In: *A keresztény Európa határán: fejezetek az ezeréves magyar–szerb együttélés történetéből.* Szerk. Hornyák Árpád. Újvidék, 2020. 73–88. A budai házra lásd Végh András: *Buda város középkori helyrajza.* I–II. Bp., 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16) I. 236–237.

18 Franciscus Döry: *Decreta Regni Hungariae/Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* Bp., 1976. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11) 426.

19 Momčilo Spremić: *Despot Đurađ Branković i njegovo doba.* Belgrade, 1994.

20 Krstić: Szerb despoták, 77. További adatokkal: Uő: Familiares of the Serbian despots in and from the territory of Banat (1411–1458). In: *Politics and Society in the Central and South-Eastern Europe (13th –16th centuries).* Ed. Zoltan Jusztin. Cluj-Napoca, 2019. 93–111.; Nada B. Zečević: Familiares, egregii and homines despoti nonnulli: the retinue on the Hungarian estates of Despot George Branković and its social capacity (1427–1456). *Temas Medievales* 29 (2021) 2. sz. 1–19.

21 Thallóczy Lajos: *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok.* Bp., 1909. 62.

22 Pálosfalvi Tamás: Egy Brankovics a magyar trónon? Egy királyválasztás kérdőjelei (1440). In: Hornyák: *A keresztény Európa határán,* 89–98.

23 Pálosfalvi: *From Nicopolis to Mohács,* 85.

gyarországi támogatóival szemben, az új uralkodó pedig minden birtokától megfosztotta.²⁴ Bár javait végül megtarthatta, az esemény jelezte, hogy a szerb despota pozíciója Szerbia 1439. évi elestével jelentősen meggyengült. Katonai és politikai ereje miatt természetesen továbbra sem lehetett figyelmen kívül hagyni, és komoly jelentőséggel bírt, hogy miként cselekszik az 1440-es években. Az 1443. évi hadjáratban közel ötezer fővel vett részt Hunyadi János oldalán.²⁵ A következő két hadjárat (1444, 1448) sem a szerb despota magartása miatt végződött kudarccal, ám a Hunyadiakkal rokonszenvező magyar történetírás mégis Brankovics távolmaradásának és árulásának tudja be a rigómezei vereséget. Mindez a téma szempontjából most mellékes, a lényeg ugyanis az, hogy a szerb despota a 15. század középső évtizedeiben kiemelt státusban volt a magyar királyi udvarban, és ennek elsősorban nem a Hunyadiakkal való ellenségeskedés, hanem a György után uralkodó Brankovics Lázár (1456–1458)²⁶ halála és az utolsó szerb királyi fővárosnak tekintett Szendrő [Smederevo] 1459. évi eleste vetett véget.²⁷

A középkori Szerbia bukását követően átalakultak a magyar–szerb kapcsolatok. A lemondott vak Brankovics István [Stefan Branković] szerb despota (1458–1459) és a bosnyák Kotromanić-dinasztiából származó Tomasevics István [Stefan Tomašević] pár hónapos uralmát (1459) követően a despota cím névlegessé vált. Évtizedes szünetet követően az 1464-ben Magyarországra menekülő Brankovics Vuk [Vuk Grgurević Branković], György unokája, Vak Gergely [Grgur Branković] törvénytelen fia használta ismét e címet. Őt I. (Hunyadi) Mátyás fogadta a szolgálatába, felkarolta és komoly birtokokat adományozott neki elsősorban Baranyában, Szlavóniában, Pozsegában és a Szerémségben. Vuk kitűnő katona hírében állt, részt vett Szabács ostromában, a kenyérmezei diadalban és az 1480-as évek szerbiai hadjárataiban.²⁸ Ekkoriban, valamikor 1471 után alakult ki Kölpény [Kulpinovo] központtal egy új szerb fejedelmi rezidencia. Halálát követően unokaöccsei, az 1441-ben szintén megvakított István [Stefan Branković] fiai, György [Đorđe Branković, 1485–1496] és János [Jovan Branković, 1496–1502] töltötték be a fejedelmi posztot, megalapították a krušedoli ortodox kolostort,²⁹ és fennhatóságuk alatt a tömeges szerb beköltözésnek köszönhetően megkezdődött egy „új Szerbia” kiépítése a tágabb Szerémségben.³⁰ Aragóniai Beatrix királyné György számára megpróbálta feleségül kérni a saját nővérét, ám a frigy végül kútba esett.³¹ György Maxim néven ortodox szerzetes,

24 Novák Ádám: Sokpecsétes oklevelek a Cillei család levéltárából. *Aetas* 37 (2022) 2. sz. 89.

25 Colin Imber: *The Crusade of Varna, 1443–45*. Ashgate, 2006. 167–168. Idézi Pálosfalvi: *From Nicopolis to Mohács*, 110.

26 Momčilo Spremić: Despot Lazar Branković. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50 (2013) 2. sz. 899–912.

27 Thallóczy: *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 33–39.; Miloš Ivanović: The Nobility of the Despotate of Serbia between Ottoman Empire and Hungary (1457–1459). In: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*. Amsterdam, 2018. 167–177.

28 Fenyvesi László: „Vuk despota dárdejával segítségül gyakran ott volt...” Mátyás király törökverő szerb hadvezérének emlékezete. *Honismeret* 14 (1986) 6. sz. 30–32.; Veszprémy László: Szabács ostroma (1475–1476). *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 40–41.; Pálosfalvi: *From Nicopolis to Mohács*, 267.

29 Miroslav Timotijević: Sremski despoti Branković i osnivanje manastira Krušedola. *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti* 27–28 (1991–1992) 127–150.; Uő: *Manastir Krušedol*. I–II. Beograd, 2008.

30 Aleksander Krstić: Akt sremskih županijskih vlasti o istrazi protiv despota Đorđa i Jovana Brankovića i njihovih familijara (Vrdnik, 22. avgust 1497). *Initial. A Review of Medieval Studies* 5 (2017) 157–179.

31 Szakály: Szerbek Magyarországon, 17.

majd belgrádi metropolita, János pedig az Athos-hegyi Hilandar-kolostor bőkezű donátora lett. Mindketten a krušedoli zárdában temetkeztek, és halálukat követően az ortodox szentek közé kerültek.

Vukkal együtt érkeztek Szerbiából a Jaksics testvérek, István és Demeter. Először 1465-ben említik őket a források, ekkortól kezdve udvari szolgálatban, királyi huszárkapitányként tevékenykedtek az egymást követő hadjáratokban. Kitűnő katonaként jellemezték a családot, István fia Demeterről még magyar nyelvű ének is fennmaradt.³² Vitézségükért megkapták a nagylaki uradalmat, itt rendezték be rezidenciájukat,³³ majd a Valkó megyei Kórógy birtokot is elnyerték.³⁴ A család a Jagelló-korban tovább gyarapodott. Istvánnak Milica nevű feleségétől öt gyermeke született: István és Márk nevű fia, valamint Ilona, Irén és Anna nevű lánya. Irén Mátyás szentszávai herceg, Ilona pedig Brankovics János szerb despota felesége lett. Demeter házasságából négy fiú és egy lány született, utóbbi ugyancsak előkelő házastársat kapott 1504-ben IV. (Nagy) Radu havasalföldi fejedelem unokatestvére, Pârvul személyében. E frigyek jelezték, hogy a Jaksicsok balkáni fejedelmi családokba igyekeztek beházasodni, ami a hasonló birtokállománnyal rendelkező magyar nemesi családokra nem igazán volt jellemző. A négy fiú (János, Demeter, György, Péter) közül az első kettő volt aktívabb a 16. század első évtizedeiben, akik István, valamint Márk nevű unokatestvéreikkel közösen egy 1504-ben készült fizetési előirányzat szerint 1800 lovasra kaptak zsoldot. Ez valószínűleg túlzó, ennyi katonájuk nem volt. A békeévnek számító 1511-ben ötszáz lovast tartottak fegyverben, ami azonban még így is tekintélyes haderőnek számított.³⁵ A Brankovicsokhoz hasonlóan ők is nagylelkű adományokkal gazdagították az Athos-hegyi Hilandar-kolostort és a frissen alapított krušedoli zárdát.

Brankovics János 1502-ben örökös nélkül hunyt el, így vele végleg kihalt a család. A despota cím azonban fennmaradt, miután II. Ulászló 1504. január 21-én grabarjai Beriszló János szreberniki bánt nevezte ki erre a tisztségre.³⁶ Ennek okait csak találgathatjuk, hiszen Brankovics János özvegye, Ilona még ebben az évben feleségül ment Beriszlóhoz, ám a kinevezés pillanatában az oklevél még özvegyként említette.³⁷ Persze nem kizárt, hogy az új házasságról már a kinevezés előtt döntöttek,³⁸ de a legvalószínűbb mégis az,

32 W. Salgó Ágnes: Jaksics János epitaphiuma. Egy 16. századi görög gyászvers művelődéstörténeti háttere. *Magyar Könyvszemle* 116 (2000) 70–77.; Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei*. Bp., 1962. (Irodalomtörténeti Könyvtár 7) 39–42.

33 Borovszky Samu: *A nagylaki uradalom története*. Bp., 1900. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből) 16–22.

34 Aleksander Krstić: Posedi Jakšića u Slavoniji i Sremu. *Istorijski časopis* 70 (2021) 177–213.

35 Adrian Magina: Acta Jakšićiana. Documents Regarding the Jakšić of Nădlac Family in Romanian Archives. *Initial. A Review of Medieval Studies* 6 (2018) 159–188. Szaszko Elek – Aleksandar Krstić: Jaksics Demeter (nagylaki) *Életrajzi lex.*; Uők: Jaksics Márk (nagylaki) *Életrajzi lex.* Itt köszönöm meg a szerzőknek, hogy használhattam megjelenés előtt a kézírataikat.

36 Thallóczy: *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 66–67.

37 MNL OL DF 282621. fol. 93a–94a.

38 Szerepet játszott benne az is, hogy János nagybátyjának, Ferencnek a felesége Brankovics Vuk özvegye volt, azaz a két család között már volt kapcsolat. Marija Karbić: Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije. *Povijesni prilozi* 31 (2006) 71–85.

hogyan udvari³⁹ és katonai érdemei miatt esett rá a választás. Beriszló János ekkor már tíz éve irányította a Szreberniki bánságot,⁴⁰ talán nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy épp e bánság védelmét kívánta az uralkodó megtámogatni azzal, hogy hátszágában jelentős birtokokat adományozott a vezetőjének.⁴¹ Halála után (1520 júniusában már néhaiként említik)⁴² fia, Beriszló István viselte tovább a despota címet,⁴³ aki anyjával, öccsével, Brodi Miklóssal, és két ismeretlen nevű lánytestvérével együtt Kölpényben [Kupinovo]⁴⁴ és Brodban élt egészen az 1526. évi oszmán hadjáratig.⁴⁵

A magyar királyi udvarban nem ők képviselték egyedül a szerb nemesi elitet, e körbe tartoztak például a Belmosevicsek is. Milos vajda fiatalon oszmán szolgálatban állt, és 1480 körül költözött át Magyarországra, ahol kisebb Temes, Csanád és Bács megyei birtokokat kapott. Részt vett Mátyás sziléziai hadjáratában, illetve az 1490-ben kitört trónharcokban, 1494-ben Kinizsi, 1495-ben Somi Józsa seregvezéréként ismert.⁴⁶ 1496-ban Bács vármegye alispánjaként említették, azaz valószínűleg Váradi Péter kalocsai érsek és bácsi ispán szolgálatában állt, és ezzel ő volt az egyetlen, aki szerb előkelőként a vármegyei közigazgatásban szerepet kapott.⁴⁷ Két fiát oszmánellenes hadjáratokban veszítette el, majd egy sebesülést követően 1500-ban ő is meghalt. Szerb nyelvű végrendeletében – melyet a hilandari Timotija szerzetes előtt tett és II. (Jagelló) Ulászló király is megerősített – édesanyjára, Veronika⁴⁸ nevű feleségére és Milica nevű leányára⁴⁹ hagyta birtokait. Özvegye később a szlavóniai Bradács Istvánhoz ment feleségül, míg Milica a Hunyad

39 Neumann Tibor: Névhasználat és ragadványnevek a középkor végi királyi udvarban. *Századok* 156 (2022) 1179–1180.

40 *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Szerk. C. Tóth Norbert et al. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 154.

41 További érveként az is felmerülhet, hogy báni időszaka alatt János komoly összeget hitelezett az uralkodónak, amelyet például részben a kezébe került kölpényi harmincadvámval fizettek vissza. A kölpényi vámon keresztül intenzív só-, szarvasmarha- és lókereskedelem zajlott. Simon Zsolt: A baricsi és kölpényi harmincadok a 16. század elején. *Századok* 140 (2006) 866.

42 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL OL) Diplomatikai Levéltár (= DL) 33637.

43 A cím nem automatikusan öröklődött, hiszen János halála után Lajos király egy oklevelében csak a néhai despota fiának nevezte Istvánt: „magnifico Stephano filio illustris quondam Iohannis Berizlo de Grabarya aliter regni nostri Rasciae despoti”. MNL OL DL 33643.

44 1521-ben a család az oszmán támadás elől először elmenekült, majd visszatértek és a következő évben innen keltezettek levelet. MNL OL DL 23602.

45 Margalits Ede: *Szerb történelmi repertórium*. I. Bp., 1918. 660. Felmerült, hogy az 1520-as években István még kiskorú volt, így valójában anyja kormányzott.

46 Neumann Tibor: *Registrum proventuum Regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) 731.

47 *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. Szerk. C. Tóth Norbert et al. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (= Arch. II.) 39. Jellemző, hogy Szerém és Temes megyékben sem vállaltak hivatalt, ahol pedig biztosan számos szerb nemesi család élt.

48 Demsusi Árika László, Hunyad megyei birtokos lánya. Aleksandar Krstić – Adrian Magina: The Belmužević Family. The Fate of a Noble Family in South East Europe during the Turbulent Period of the Ottoman Conquest. (The 15th and the First Half of the 16th Centuries.) *Revue des Études Sud-est Européennes* 59 (2021) 114.

49 A magyar és a szerb történelmi szakirodalomban is felmerül, hogy nagylaki Jaksics István felesége Belmosevic Milica volt, ám a névazonosság ellenére Milos lánya és Jaksics felesége nem ugyanaz a személy. Adrian Magina: Milica Belmužević_l’histoire_d’une_noble_dame_du_XVIIe_siècle. *Initial. A Review of Medieval Studies* 2 (2014) 145–162.

megyei malomvízi Kendeffy Miklós hitvese lett.⁵⁰ A sor nem túl hosszú, az évszázados harcokat követően a szerb nemesi elit ekkorra nem lehetett túlságosan népes. Ám a despota családján keresztül vagy más módon néhányan mégis eljutottak udvari szolgálatba.

A mohácsi csatában Beriszló despota nem vett részt, mivel Pozsega megye védelmére rendelték,⁵¹ nem úgy, mint a Szerbiából 1525-ben átmenekült Bakicsok, akik a Magyar Királyságban kezdtek új életet 1526 után.⁵² Ez az ütközet is beillett abba a sorba, amelyben a magyarok és szerbek együtt harcoltak az oszmánok ellen. A különbség annyi volt, hogy ezt a küzdelmet nem a Balkán-félszigeten, hanem Magyarország szívében vívták. A vereség keserű következményeiben ugyancsak osztozniuk kellett, sőt, a szerbeket annyiban még mélyebben érintette a dolog, hogy a hadjáratot követően éppen az ő otthonuknak számító Szerémség maradt oszmán kézen. Azaz számukra a helyben maradás az oszmán fennhatóság elfogadását is jelentette volna. Azét a hatalomét, amely elől elmenekültek szülőföldjükről. A mohácsi csatát követő időszak tehát nem csupán a magyaroknak, hanem a szerbeknek is sorsdöntő volt, hiszen ugyanúgy a túlélésükért küzdöttek. Ennek tudható be a magyar és a szerb történettudomány által alaposan feltárt Cserni Jován-féle mozgalom, és annak 1527. évi leverése.⁵³ Ez volt magyar területen az első magyar–szerb fegyveres konfliktus, így valóban vízvázalstónak tekinthető sok szempontból.

A mohácsi csata után a Magyar Királyságban élő szerbeknek az ország többi lakosához hasonlóan döntenie kellett, hogy milyen túlélési stratégiát követnek. Három lehetőség állt előttük: I. (Habsburg) Ferdinánd oldalára állnak, I. (Szapolyai) Jánost követik vagy I. Szulejmán szultán szolgálatába szegődnek. Nem volt ez másképp a magyarok esetében sem, akiknek csupán annyiban volt könnyebb a helyzetük, hogy a Szerémségben élőket leszámítva az oszmán főhatalom elismerése nem volt törvényszerű, így nekik ekkor még elég volt a két király között választaniuk.

A források alapján elmondható, hogy 1526 őszén a szerb nemesség a magyarokhoz hasonlóan János király mögött sorakozott fel. Szeptemberben megjelent nála Tokajban egykori lovása,⁵⁴ az ekkor üstökösként felemelkedő Cserni Jován tíz lovasával, aki szolgálataiért cserében engedélyt kapott, hogy a Szerémségből elmenekült szerbekkel Bács megyében telepedjen le.⁵⁵ Karizmatikus személyiségével a mohácsi csatát követően ő lett a helyét kereső szerbek vezetője, ami jól mutatja a kétségbeesést, amely eluralkodott

50 Krstić–Magina: *The Belmužević Family*, 114–116.

51 *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*. Szerk. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet) 187.

52 Lemajić: *Bakići*; Uő: *Srpska elita na prelomu epoha*. Sremska Mitrovica – Istočno Sarajevo, 2006. 209–336. Tomori Pál úgy jellemezte, hogy előkelőbb Belmosevicznál és a Jaksicsoknál: „Is si exhibit, est maior persona quam condam Helmostwyth fuit, vel domini Jazith nunc forent.” Fraknói Vilmos: Tomori Pál kiadatlan levelei. *Magyar Történelmi Tár* 3/5 (1882) 88.

53 Barta Gábor: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása 1526. november – 1527. augusztus). *Századok* 111 (1977) 635–680.; Uő: Illúziók esztendeje (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez). *Történelmi Szemle* 20 (1977) 1–29.; Szakály Ferenc: Honkeresők (Megjegyzések Cserni Jován hadáról). *Történelmi Szemle* 21 (1979) 227–261.

54 Smolka Szaniszló: „Fekete” Iván. *Századok* 17 (1883) 4.

55 „Posthec dominus Joannes vaiuoda donauit cum equis et cum expensis et de aliis; et precepit sibi, vt ultra equitaret Tisciam flui ad desolatam terram Bachmegeye, quia adhuc in Bachmegeye multa aliomonia apparbat per villas aceruos et pecora, que ad sortem Dei permansisset; et sic emisit eum.” Szerémi György:

a körükben. Az oszmán hadjárat nyáron Buda felé és valószínűleg ősszel visszafelé is megtizedelte őket, előkelőik pedig nem voltak képesek megvédeni őket. Ebben a világvége-hangulatban bukkant fel a testi hibájából előnyt kovácsoló Jován, aki magát a Mrnjavčević-ház, azaz a legendás Marko király leszármazottjának hirdette.⁵⁶ Cserni a hűségesküt követően visszatért a Duna–Tisza közére, Szabadkán rendezte be rezidenciáját, és novemberben visszafoglalta Cserögöt [Čerević] a Duna jobb partján. Ezzel egy időben Beriszló István rác despota csapatai megszerezték a közeli Bánmonostort [Banoštor].⁵⁷ Sajnos a despota pontos hollétére nincs adatunk, és valószínűleg nem vett részt János király koronázásán. Ám több, 1527-ben kelt irat arról tanúskodik, hogy ezekben a hónapokban ő is János király híve volt. A vele kapcsolatos források hiánya jelzi, hogy nem nagy befolyása maradt, és nem őt tekintették a szerbség legfőbb vezetőjének.

Szapolyai János mellett tűnt fel Tokajban a mohácsi csatát túlélte Bakics Pál is, ő volt az, aki októberben kétszáz lovas élén elfoglalta Székesfehérvárt. Részt vett II. Lajos király temetésén, majd azt követően a koronázáson.⁵⁸ Ezen a jeles eseményen ugyancsak jelen volt Radics Bosics [Radić Božić], a szávaszentdemeteri⁵⁹ és mohácsi veterán, a naszádosok kapitánya, aki a törökellenes harcokból érkezett Fehérvárra.⁶⁰

A középkori magyar királykoronázások történetében minden bizonnyal János király november 11-i koronázásán jutott a legelőkelőbb hely a részt vevő szerb nemeseknek és katonai kíséretüknek. Ebben persze szerepet játszott a magyar arisztokrácia vérvesztése a mohácsi csatában, illetve a Habsburg trónkövetelő oldalára állók távolmaradása is. A koronázás során az új uralkodó kilovagolt a városból, hogy Szent István kardjával különböző helyeken suhintson egyet-egyed, és a kíséretében ott volt Bakics Pál is a rác lovasokkal, akik Szerémi György elmondása szerint a magyarokkal ellentétben méltóságteljesen vonultak. Az otthonos érzést tovább erősítette, hogy János király sziléziai édesanyja révén tudott velük kommunikálni az anyanyelvükön. Szintén Szerémitől tudjuk, hogy Bosics szerbül beszélgetett az uralkodóval.⁶¹ Összességében tehát elmondhatjuk, hogy 1526-ban a szerb előkelők a katonai tapasztalatuknak köszönhetően kitüntetett szerephez kerültek a Szapolyai-udvarban, így e tekintetben a mohácsi csata nem tekinthető cezúrának. Szabadkán új fe-

II. Lajos és János királyok házi káplánja *Emlékirata Magyarország romlásáról, 1484–1543*. [Közli Wenzel Gusztáv.] Pest, 1857. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptorum 1) 126.

56 Smolka: Fekete Iván, 6.; Đokica Jovanović: From Myth to Ideology. The Case of Serbia (Some Manifestations). *Mysl Polityczna. Political Thought* 5 (2022) Nr. 16. 47–48.

57 „Hodie accepimus litteras a despoto Rasciae, in quibus scribit eum civitatem quoque et sedem episcopatus mei, Banmonostrha vocata a Tureis liberasse et milites suos ibi imposuisse, scribit praeterea despotus eum a se petere bombardas, velle transire Savum, invadere terras hostiles.” Brodarics István Andrzej Krzycki és Jan Tamowski részére. [Pozsony, 1526. november 11. előtt.] Stephanus Brodericus: *Epistulae*. [Ed. Péter Kasza.] Bp., 2012. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 14) 165.

58 Legújabbán lásd Varga Szabolcs: Három esztendő alatt három uralkodó birtokában: koronánk vándorlása Mohács után (1526–1529). In: *A Szent Korona magyarországi kalandjai (1301–2001)*. Szerk. Pálffy Géza. Bp., 2023. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 137.

59 Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 44.

60 Bosics októberben még csak egy török rabot küldött Jánosnak, azaz nem volt vele. Szerémi: *II. Lajos és János királyok*, 128. Szentkláray szerint a naszádos kapitány Pozsonyból, Mária királyné környezetéből érkezett Budára. Szentkláray Jenő: *A dunai hajóhadak története*. Bp., 1885. 102.

61 Szerémi: *II. Lajos és János királyok*, 138., 142.

jedelmi udvar formálódott,⁶² és a szerbek abban reménykedtek, hogy János király vezetésével vissza tudják szerezni a Szerémséget.

1527-ben azonban kiderült, hogy János királynak még arra sem volt elég ereje, hogy a vele szemben megválasztott Habsburg Ferdinándot távol tartsa az országtól. Az új uralkodó ugyanis Mária királyné segítségével szinte azonnal megkörnyékezte János király híveit. 1527 január 26-án egy feljegyzésben már az állt, hogy Mária magához hívta Beriszló István szerb despotát, hogy kifizesse katonái zsoldját.⁶³ Február 3-án közel nyolcvan levelet küldtek szét a legfontosabb előkelőknek, amelyben a hűségüket kérték, és többek között a despota is kapott egyet.⁶⁴ Ezzel több hónapos alkudozás vette kezdetét, melynek során áprilisban Beriszló is megfogalmazta a saját feltételeit. Ezer lovas tartását, testvéreinek, Brodi Miklósnak a titeli prépostságot, Valkó és Boró várakat, a despotai tisztségében való megerősítését kérte, valamint Szávaszentdemetert és Redneket, amennyiben sikerül azokat visszafoglalni.⁶⁵ Az uralkodó ezek többségét elfogadta, és ezzel maga mellé állította a despotát.⁶⁶ Ennél is fontosabb volt azonban, hogy Habardanec János 1527. április 13-án azzal a hírrrel tért vissza Szabadkáról, hogy Jován cár letette Ferdinándnak a hűségesküt.⁶⁷ E hónap 19-én Ferdinánd elküldte Podvinyai Tamást Bosicshoz, hogy őt is a pártjára vonja, ám a naszádosok kapitánya kitartott János király oldalán.⁶⁸ Sőt, ura parancsára megpróbálta a fekete embert is Szapolyai hűségén tartani, ám ebben az ügyben nem járt sikerrel.⁶⁹ Bakics hollétéről nem tudunk, feltehetőleg a tokaji vereséget követően állt Habsburg oldalra. 1528 márciusában Hans Katzianer alatt szolgált Kassán,⁷⁰ 1528. október elején pedig szintúgy a Habsburgok híve volt.⁷¹

1527 nyarán a Duna–Tisza közén egyszerre zajlott a polgárháború és egy magyar–szerb konfliktus, amelynek során július 22-én megölték Jován cárt a Szabadkához közeli Tornyoson [Tornjos].⁷² Bár a hír János királynak kedvezett, a helyzet valójában tragikus

62 Smolka: Fekete Iván, 12.

63 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Länderabteilungen. Ungarische Akten (= UA) Allgemeine Akten (= AA) Fasc. 3. Konv. A. fol. 76.

64 Smolka: Fekete Iván, 16.; Aleksa Ivić: *Spomenici Srba u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji tokom XVI i XVII stoljeća. Prvi Djel: od 1527 do 1600 godine*. Novi Sad, 1910. (Knjige Matice Srpske broj 36–37. Zbornik istorijskih dokumenata III) 1.

65 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 4. Konv. A. fol. 31. Kiad. Emilij Laszowski: *Monumenta Habsburgica regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae*. I–II. Zagreb, 1914–1916. (Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium 35, 38) I. (1526–1530) 50–51. 1527. február 22-én Ferdinánd megemléltette Pemflinger Istvánnak, hogy Bakicsot és Bosicsot is át akarja csábítani. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 3. Konv. B. fol. 81.

66 A fentiek mellett még Fejérkö váruradalmát is odaígérte, amennyiben Keglevics Péter zálogbirtokostól sikerül visszaváltania. Ezt persze könnyű szívvel ajánlotta fel, hiszen esze ágában sem volt a zálogösszeget lefizetni. ÖStA HHStA Reichshofkanzlei (= RHK) Reichregisterbücher Ferdinand I. Bd. 1. fol. 102.; Ivić: *Istorija Srba u Ugarskoj*, 55.

67 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 4. Konv. A. fol. 35. Laszowski: *Monumenta Habsburgica*, I. 56–58.; Szentkláray Jenő: *Levelek Csernoevics Nenád Iván czár a „fekete ember” történetéhez*. I. közlemény. *Magyar Történelmi Társaság* 3/8 (1885) 506–508.

68 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 4. Konv. A. fol. 59.; Ivić: *Spomenici Srba*, 2–3.

69 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 4. Konv. A. fol. 86. Idézi Ivić: *Istorija Srba*, 56.

70 Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, 699.

71 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 9. Konv. B. fol. 15. 1528. okt. 5.

72 Szakály: *Honkeresők*, 236.

volt, amelyet békés eszközökkel nem lehetett megoldani. A Szerémségből elűzött szerbek földet kerestek maguknak, és erre éppen a János király fő támogatói közé tartozó Bács megyei nemesek területét látták alkalmasnak. Ők azonban kellő erőt képviseltek ahhoz, hogy megvédelmezzék birtokaikat, így a vezér halálát követően nem maradt más lehetőség a szerbek számára, mint elfogadni a helyzetet, ezt tette a többség, vagy visszaköltözni az oszmán oldalra, ahogy erre is volt példa. A mohácsi csatát követően az volt a szerbek nagy tragédiája, hogy felmorzsolódtak, és a határ két oldalára szorultak, miközben már nem létezett olyan hatalmi elit, ami a területi veszteségek ellenére egyben tudta volna őket tartani – ahogy erre a 15. században számos példa akadt. Igaz, a szerb despota 1527. november 3-án még magasba emelhetette az egyik – talán éppen a horvát – országzászlót,⁷³ és a koronázási lakomán is odafért az asztal végére Török Bálint, Erdődy I. Péter és Korbáviai János társaságában.⁷⁴ A fejedelem 1528-ban mindent megtett az oszmán támadás elhárításáért, még a szerémségi kapitányi (*partium Syrmienensis capitaneus*) címet is megkapta.⁷⁵ Am 1529 elején támogatás híján átadta Bács és Félegyháza várát a törököknek,⁷⁶ ezzel pedig kivívta Ferdinánd haragját. Édesanyja, Jaksics Ilona „despotissa” előbb Móré László, majd Perényi Péter túsza lett, és így esett fogságba július 25-én Kajdacsnál.⁷⁷ Az uralkodó megbízásából Habardanec János márciusban vagy áprilisban elfogta a despotát,⁷⁸ akit májusban Budán tartottak őrizet alatt.⁷⁹ Innen 1529. augusztus 22-én Esztergomba küldték, hogy ott átadják a király embereinek,⁸⁰ ám ő útközben megszökött, és a szultán táborában kötött ki.⁸¹ Innen később kiszabadult, 1530 márciusában János környezetében tartózkodott,⁸² júliusban Csázmán tanácskozott Erdődy Simonnal,⁸³ novemberben pedig az a hír járta, hogy Kobasznál [Kobaš] ő vezette át a Szlavónia pusztítására érkező oszmán csapatokat a Száván.⁸⁴ A következő év júliusában a Száva és az Una össze-

73 Varga: Három esztendő, 146.

74 Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. *Századok* 138 (2004) 1005.

75 ÖStA HHStA UA AA Fasc. 8. Konv. B. fol. 15.

76 Uo. Fasc. 10. Konv. A. fol. 21.

77 „... idem dominus Petrus se movisset unacum uxore et liberis et captiva matre domini despot, ut Budam veniat cum curribus octo oneratis suis rebus argenteis.” MNL OL P 1314. No. 18147. Idézi Varga: Három esztendő, 149. Van egy irat, mely szerint az özvegy despotát (*relictam despotissam*) Ferdinánd Móré László raholcai [Orahovica] várában akarta őriztetni, amit Móré elutasított, és inkább Tatát vagy Komáromot javasolta. Móré László Ferdinándnak. Palota, 1529. június 16. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 11. Konv. C. fol. 54–56. Kiad. Laszowski: *Monumenta Habsburgica*, I. 177–178. Bár a kiadó itt Beriszló feleségeként oldja fel a személyt, a megfogalmazásból kiderül, hogy Jaksics Ilonáról van szó. Ezek alapján valószínűnek tűnik, hogy az asszony Mórétől került Perényihez Siklósrá, majd így került a János-pártiak kezére.

78 Ivić: *Spomenici Srba*, 15.

79 Ferdinánd arra kérte a budai Helytartótanácsot, hogy küldjék hozzá a despotát. ÖStA HHStA UA AA Fasc. 11. Konv. B. fol. 73.

80 Uo. Fasc. 12. Konv. B. fol. 43–44.

81 Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, 661.

82 Uo. 708.

83 Thallóczy: *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 75.

84 Laszowski: *Monumenta Habsburgica*, I. 454–455.

folyásánál tartózkodott naszádosaisal,⁸⁵ 1532 áprilisában pedig Tahy János azon a véleményen volt, hogy a despota szívesen teszi rá a kezét más javaira.⁸⁶ A következő években egyszerre tűnt János király hívének és a szultán alattvalójának. Azonban mivel nem adta át pozsegei várait Hüszrev bégnek, 1535-ben oszmán katonák megölték.⁸⁷ Halálával véget ért a szerb despoták története. Igaz, János király Beriszló hűtlenségét követően 1527. június 18-án Bosics királyi naszádoskapitánynak (*capitaneus nasadistarum nostrorum*) adományozta a címet (*Rasciae despotatus*),⁸⁸ ám mivel ő rövidesen elhunyt, nem volt alkalma azt felhasználni a szerbek megszervezésére. Így járt az a Bakics Pál is, akit Ferdinánd 1537. szeptember 20-án nevezett ki erre a tisztségre.⁸⁹ Ez volt az utolsó olyan momentum, amikor a magyar uralkodó a szerb fejedelmi címet kívánta felhasználni az országban élő szerbség megszervezésére.

Bakics kinevezésével az uralkodó ösztönözni kívánta a szerbeket a készülő nagy Dráva menti hadjáratra. Persze feltehetjük a kérdést, hogy erre miért most került sor, hiszen Beriszló már régóta megbízhatatlan volt a Habsburgok szemében, ám ennek ellenére haláláig megmaradhatott a posztján. Ennek minden bizonnyal összetett okai voltak. Az azonban elgondolkodtató, hogy Ferdinánd a despota címhez hasonlóan a horvát-szlávon báni tisztség betöltését is figyelmen kívül hagyta, és Korbáviai János 1531. évi halálát követően csak báni helytartókkal próbálta betölteni a hivatalt, amihez nem kellett a helyi rendek beleegyezése. Bánokra azonban szükség volt, amire épp az 1537. évi hadjárat kudarcra világított rá, így a Habsburg uralkodó visszatért a késő középkori gyakorlathoz Keglevics

85 Laszowski: *Monumenta Habsburgica*, II. (1531–1540) 56.

86 „Despotus ad plures partes tabernaculam figit et se in bonis aliorum fovet, terretque...” Laszowski: *Monumenta Habsburgica*, II. 105–106.

87 Marija Karbić: Hrvatsko plemstvo u borbi protiv Osmanlija. Primjer obitelji Berislavića Grabarskih iz Slavonije. *Povijesni Prilozi* 25 (2006) Nr. 31. 83–84.

88 MNL OL E 148. Fasc. 938. No. 13. Idézi Szentkláray: *A dunai hajóhadak*, 107. Köszönöm Szabó András Péternek, hogy felhívta a figyelmet a forrásra. Karbić: Hrvatsko plemstvo, 81.; Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 699.

89 „Unde repetentes nobiscum non modo apertissima sincerae fidei, summae affectionis et perpetuae constantiae haud obscura testimonia magnifici fidelis nobis dilecti Pauli Bakyth, Hussaronum nostrorum capitanei, quae ille omni rerum euentu erga sacram regni nostri Hungariae coronam ac nos per plures annos in plerisque laudabilibus, fidelissimisque offitiis et obsequiis prosecutus est et etiam in horas totis viribus magnaque animi cum integritate et fidelitate adhuc impendere non desistit et in posterum poterit. Sed etiam eiusdem et actam in bellicis experientiam, fortitudinem, strenuitatem, sagacitatemque nostrorum partium esse duximus illum ipsum Paulum de regno nostro praefato ac nobis tam benemeritum, digno quopiam honore offitioque exornare. Itaque animo deliberato, motu proprio et ex certa scientia nostra eundem Paulum Bakyth in verum et legitimum despotum regni nostri Rasciae deputauimus, ordinamus et constituimus, prout tenore praesentium deputamus, ordinamus et constituimus decernentes et praesenti edicto nostro regio statuentes, ex nunc in antea omnibus et singulis honoribus, praeeminentiis, iuribus et libertatibus uti, frui et gaudere debeat, quibus Rascianorum despotus uti, frui, gaudere et potiri debet et potest quomodolibet consuetudine vel de iure. Quocirca universis et singulis Rascianis in praefato regno nostro et alias ubilibet existentibus harum serie strictissime mandamus, quatenus praefatum Paulum Bakyth pro eorum vero et legitimo despoto, in tali offitio et dignitate a nobis constitutam, debita reverentia ament et observent, eique in omnibus licitis et honestis obediant praecipienteque ea, quae ex offitio suo fuerint, fideliter obtemperent, illaque exequantur.” Jovan Radonić: *Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj u XVI, XVII, i XVIII, veku*. I. Novi Sad, 1909. (Zbornik Istorijskih Dokumenta 2) [25–26. kiad./Knjige Matice srpske 25–26.] XXVIII–XXIX. Újabban részleges kiadását lásd Lemajić: *Bakići*, 315. Csak megemlítette Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 720.

Péter és Nádasdy Tamás év végi kinevezésével.⁹⁰ Elképzelhető, hogy a szerbség esetében Pozsega 1536. évi eleste, az azt követő pánik és a terület visszafoglalására indított hadjárat kudarcra volt az a döntő momentum, amely Ferdinándot a despota cím újbóli használatára sarkallta, Bakicsra pedig annak hűsége, katonai tapasztalata és a szerbek közötti tisztelete miatt eshetett a választása.

Mivel azonban Bakics 1537. október 9-én elesett a gorjáni ütközetben, az idő rövidsége miatt a kinevezés híre ez alkalommal sem terjedt el, és a mohácsi csatát követő években egyedül Beriszlót emlegették despotaként. Ezt követően már nem volt olyan fajsúlyos arisztokrata, aki a Habsburg-udvarban pótolni tudta volna őt.

Az emlékezet persze teremtett új kultuszokat, elég csak Štiljanovics Istvánra [Stefan Štiljanović] gondolni, aki az 1530-as években Móré László, majd Perényi Péter szolgálatában állt. Fő állomáshelyei Marót, Raholca, Valpó, Siklós voltak, és karrierje csúcspontját várnagyi kinevezése jelentette. Valamikor 1543-ban hunyt el, és a szerémségi Šišatovac kolostorában 1545-ben már „szerb despotaként” és „igaz fejedelmként” emlegették.⁹¹ Ezzel egyrészt a szerb haza végleg a „magasba”, az ortodox kolostorok liturgiájába került, másrészt pedig a magyar királykoronázási ceremóniákon 1563-ban megjelent a szerb zászló, és az átöröklődő magyar királyi titulátúrában a „rex Serviae” cím is megmaradt.⁹² Mindehhez még hozzávehetjük, hogy az 1530-as években Bakics Pál, Péter és Mihály is bekerült Habsburg Ferdinánd udvari huszárjai közé. Előbbi 1533-ban száz lovasra kapott zsoldot, akárcsak Péter 1537 végén. Nem kizárt, hogy utóbbi testvére, Pál halála után vette át helyét a fizetési listán. 1538 áprilisában Péter és Mihály összesen 150 lovasra kaptak fizetést. Utóbbi fia, ifjabb Mihály bekerült I. (Habsburg) Miksa udvartartásába, és 1572-ben királyi étekgógnaként vett részt Rudolf koronázási ünnepségén.⁹³ Ez persze jóval fényesebb karrier volt, mint a Jován cár hadvezéréként ismert Radoszláv Cselniké [Radoslav Čelník], aki az 1530-as években udvari huszárként nyolcvan, majd tizenhat lovasra kapott zsoldot.⁹⁴ Persze ez szintén udvari szolgálatnak számított, ám nem lehetett egy lapon említeni a szerb despoták 15. századi befolyásával a magyar királyi udvarban. Beriszló István 1535. évi halálával a szerb uralkodók végleg kiestek Közép-Európa koronás családjai közül, ami a dinasztikus államok korában komoly veszteséget jelentett. Európa stabilitása ugyanis a királyok rokoni kapcsolatain nyugodott, Szerbia pedig területét követően fejedelmi családja vérvonalát is elveszítette.

Ezzel végeztünk a szerb részvétel bemutatásával a Habsburg királyi udvarban. Nem esett azonban szó arról, hogy 1529 után Szapolyai János királyi udvarában is beszélhe-

90 Varga Szabolcs: Nádasdy Tamás horvát-szlavón bánása (1537–1539). *Századok* 144 (2010) 793–822.

91 Erdős Zoltán: Emlékezeti rétegek és hatalmi igények a Štiljanović-hagyományban. In: *Örökség, történelem, társadalom. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2018. évi, szentendrei konferenciájának kötete*. Bp., 2020. (Rendi Társadalom – Polgári Társadalom 32) 26–27.; Petar Seletković: Stefan Štiljanović – od kaštelana do despota i sveca (drugi dio). *Scrinia Slavonica* 23 (2023) 9–44.

92 Pálffy Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 20.

93 Pálffy Géza: Aulicusból Hofdiener. Udvari struktúrák Magyarországon az 1526 utáni átmenet évtizedeiben. In: *„Királyi házunk népe”. Királyi és királynéi udvartartás a középkor végén*. Szerk. Neumann Tibor. Bp., 2024. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 397–437.

94 Uo.; Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 708.

tünk-e szerb jelenlétről. Azt már láttuk, hogy 1526–1527-ben mindenképp, azonban a későbbi évek szinte teljesen feltáratlanok. A témát más-más okokból ugyanis a szerb és a magyar történetírás is negligálta. Előbbi esetében érdektelenné váltak a János király udvarában felbukkanó szerb előkelők, mivel a legtöbbjük katolikus, majd az 1530-as évek végén a lutheri tanok követője lett. Ha hihetünk Szalaházy Tamás kancellárnak, halála előtt még Radics Bosics is áttért katolikus hitre.⁹⁵ Ennek valóságtartalmát nem tudjuk ellenőrizni, ám az bizonyos, hogy más szerb előkelők, mint például Jaksics János és Petrovics Péter még katolikusként is elsők között lettek a protestantizmus követői.⁹⁶ Közülük talán előbbi a meglepő, hiszen ő maga Brankovics Irén unokája volt, és Márk nevű nagybátyja ezzel egy időben bőkezűen patronálta az Athos-hegyi és a krušedoli zárdákat.⁹⁷ Jaksics János vallásváltásában talán édesanyja, Csáky Katalin játszott szerepet, mindenestre kései sírversében már pannonként emlegették a korán elhunyt ifjút.⁹⁸

A vallásváltásnak tehát személyes okai lehettek, de az tény, hogy ezek az előkelők már korántsem ápoltak olyan meghitt kapcsolatot a szerémségi ortodox kolostorokkal, mint korábban a Brankovicsok és a Beriszlók, vagy éppen a szerb püspököket patronáló Bakicsok.⁹⁹ Ez minden bizonnyal komoly akadályt jelentett az ortodox vallású szerb tömegek számára, és ennek következményeként később nem kerültek be a szerb nemzeti kánonba sem.

A magyar történetírás más módon volt érzéketlen a téma iránt. A 16. századi magyar-szerb viszonytal kapcsolatos dualista kori magyar történeti gondolkodást plasztikusan szemlélteti az alábbi rövid novella, amelynek főszereplője Werbőczy István, a szerb Bosics és Perényi Péter. A történet János udvarában játszódik a fekete ember megölése után, ahol a magyar előkelők a szerb sajkást dicsérik.

„Külön is meg kell említeni hűségés társunkat, aki [...] magáévá tette a szerb nemzet ügyét. Gyere ide, Bosics fiam, rászolgáltál, hogy kezet szorítsunk veled! [...] – Uraim, nem érdemlem a dicséretet, én csak a kötelességemet teljesíttem. – Oh, nem – válaszolja az öreg [Werbőczy] –, te többet tettél mint a kötelességed. Te a saját véred, fajtád ellen harcoltál az ország javáért. [...] A mi diadalunknak te is részese vagy! – Nekem nem vérem az áruló, Radisa Bosics és sajkás hadserege a hazug, bitor, lázadó embert mindig üldözni fogja, s ha a haza és a király üdve kívánja, a testvére, édesapja ellen is kardot fog.”¹⁰⁰

95 „Radich paulo ante, quam moreretur, ritu nostro baptisatus datur...” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 9. Konv. A. fol. 124.

96 Jaksics János az 1540-es években például két részre osztotta a nagylaki birtokán levő egyházat. Az egyikben a görögkeletiek, a másikban az evangélikusok (lutheránusok) tartották az istentiszteletet. Ivić: *Istorija Srba*, 41–42. A földesurak, mint a birtokon levő templomok kegyurainak a vallási hovatartozása alapvetően nem befolyásolta az ott élők felekezetét. Sok ortodox templom kegyura katolikus és evangélikus földesúr volt. Péter Katalin: *A reformáció. Kényszer vagy választás*. Bp., 2004. (Európai Iskola) 33–34.

97 Szaszko–Krstić: Jaksics Márk.

98 W. Salgó: Jaksics János epitaphiuma, 70–77.

99 Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 713.

100 Sziklay Ferenc: *A Fekete Ember. Történeti regény*. A Prágai Magyar Hírlap eredeti regénye 23. A *Prágai Magyar Hírlap* 1924. december 7. 47.

Több rétege van ennek az irodalmi szövegnek, hiszen egyszerre olvasható ki belőle a szerbeket lekezelő magyar nemesi szemlélet és a magyar állam pusztulásáért felelősnek tartott Szapolyai-párti politika.

Nem véletlen, hogy Szekfű Gyula magyar történész lesújtó véleményt fogalmazott meg János király kormányzatáról az 1930-as években. Szerinte Mátyás udvarához képest Szapolyai környezete rendkívül provinciális volt, ahol csak másodvonalbeli művészek és humanista értelmiségiek voltak jelen. Az ítélet mögött kimondatlanul ott volt az a vélemény, hogy a „szláv” király a saját közegéből szervezte meg udvartartását. Ennek alátámasztására elég volt csak felsorolni Brodarics István, Frangepán Ferenc, Verancsics Antal, Fráter György és Petrovics Péter nevét, akik valóban Szlavóniából, Horvátországból, Dalmáciából és Pozsegából származtak.¹⁰¹ Magyar szemszögből a 20. században könnyű volt egy kalap alá venni ezeket a személyeket és figyelmen kívül hagyni a nagyon is fontos származásbeli és etnikai különbségeket. Mindez elég volt ahhoz, hogy a szerb mellett a magyar historiográfia is negligálja János király udvarának ilyen szempontú kutatását.¹⁰²

Ma már nem kérdés, hogy Szapolyai János udvara nem volt másodrendű. Az sem állja meg a helyét, hogy az uralkodó környezetét csak szlávok alkották, hiszen magyarok, itáliaiak és lengyelek is nagy számban jelen voltak udvarában. Azaz itt is ugyanolyan multietnikus közegről beszélhetünk, mint bárhol máshol Európában. Az viszont tény, hogy János király édesanyja révén anyanyelvi szinten beszélt csehül és így természetesen jól értette a többi szláv nyelvet, akárcsak elődei, II. Ulászló és II. Lajos is. Sőt, mivel a Szapolyaiak Pozsega vármegyéből származtak, így a család a horvát mellett a 15. századi beköltözések révén élő szerb kapcsolatokkal rendelkezhetett ott. Így nem meglepő, amint azt már feljebb láttuk, hogy a magyar területekre menekült szerbek zöme elfogadta őt urának Jován cár halálát követően. Igaz, nem is igen tehettek mást, hiszen a Duna–Tisza köze és a Temesköz egészen az oszmán hódításig az ő fennhatósága alatt állt.¹⁰³ Különösen Solymos és Lippa környékén telepedtek le nagy számban a Szerémségből menekülő szerbek, ahol a várak Bosics kezében voltak egészen annak 1528. szeptember 9-én bekövetkezett haláláig.¹⁰⁴

A kérdés az, hogy ezt követően ki képviselte a szerb elitet János király udvarában.¹⁰⁵ A Jaksicsokról már sok szó esett, és közülük Márk komoly katonai tapasztalattal bírt, illetve Lajos király udvarának is a tagja volt. A mohácsi csatát követően jelen volt a tokaji országgyűlésen, és János királyt támogatta. Katonai műveletekben azonban nem vett

101 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–V. Bp., 1935. III. 27. Idézi Varga Szabolcs: A Szapolyaiak emlékezete. In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia. A Szapolyaiak*. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és Emlékezet) 363–364.

102 Varga Szabolcs: Hatalom és reprezentáció János király udvarában. In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia*, 285–286.

103 1528 végén az a hír járta, hogy a katonai sikerek hatására (Becse, Becskerek és Temesvár megszerzése) a szerbek nagy része hozzá csatlakozott. Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 703.

104 „Radich feria quarta ante festum exaltationis sanctae crucis e vivis excessit et publice sepultus est...” ŐStA HHStA UA AA Fasc. 9. Konv. A. fol. 84. Lásd még Ivić: *Istorija Srba*, 76.

105 A Szapolyai család szolgálatában állók között Kubinyi András nem talált szerb származását. Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 13 (2008) 3. sz. [Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről] 227–265.

részt, valószínűleg egészségi állapota már nem engedte. Itáliai származású feleségétől, Polyxenától egy fia és hat lánya született, akik közül az egyiket Bakics Pál szerette volna eljegyeztetni Mihály nevű öccsével, a frigy azonban János király tiltakozására meghiúsult.¹⁰⁶ Jaksics Márk az 1530-as években már birtokai öröklését próbálta biztosítani, és a kormányzatban nem vett részt.¹⁰⁷

1531-ből fennmaradt egy János király familiárisait tartalmazó lista, ami talán közelebb vihet bennünket a szerb udvari jelenlét megértéséhez. Sajnos a felsorolás nem teljes, és leginkább a királyi bandérium tagjai ismerhetők meg belőle, akik az udvar alacsonyabb beosztású tagjai voltak. Ebből 112 katonát ismerünk név szerint, akik összesen 943 lovasra kaptak fizetséget. Közülük a neve alapján körülbelül húsz fő lehetett szláv. Sajnos pillanatnyilag nem tudjuk, hogy kit rejt az udvari huszárok között a Sztoján és a Pribék név, akik közösen száz könnyűlovasra kaptak zsoldot. Őket követte Petrovics Péter [Petrowyth] immár csak 12 lovassal, majd a szintén ismeretlen Sebestyén despota [Sebastianus Dezpoth] ugyanennyivel. Bosics Péter és Lázár [Petrus Bosythy, Lazar Bosythy] 6-6, Farkas [Farkas Bozythy] pedig 8 lóval képviseltette magát.¹⁰⁸ Közülük egyedül Petrovics az, ha egyáltalán róla van szó, aki később még felbukkan a forrásokban, és később itt is szóba kerül. A Bosicsokról jó lenne tudni, hogy a néhai naszádos kapitány családtagjai-e, de sajnos erről nem szól az irat. Közülük 1542. szeptember 1-én Bosics Péter részt vett Temeshódoson egy gyűlésen, ahol mások mellett Radics Radolca, Cserepovics Miklós, Bracsilics Péter, Szabó István, Milota vajda, Herlics Péter, Deák Iván (!), Vincsics György és mások őt küldték követségbe Ferdinánd királyhoz, hogy beszámoljon a Temesközben élő szerbek helyzetéről.¹⁰⁹ Ezek szerint a János király halálát követő hektikus időszakban a temesi szerb nemesek is puhatoloztak a Habsburgok felé, ám ez hamar lekerült a napirendről. Az aláírók közül kétségkívül a radnai és sásvári előnévvel is szereplő Cserepovics a legismertebb. Ő 1551-ben részt vett a Losonci István által összehívott temesvári gyűlésen, az ő feladata lett a termények beszállítása a környékről, 1552-ben Lippán állomásozott a csapatával, ahol ugyancsak a vár ellátása volt a legfőbb feladata.¹¹⁰ A Temesköz elveszte után elmenekült a családjával, és 1562. április elején a Fehér megyei Monorán [Mänärade] hunyt el.¹¹¹

106 Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 713.

107 Szaszko-Krstić: Jaksics Márk.

108 Simon Zsolt: Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 13 (2008) 3. sz. 324–326. Húsz évvel később Fráter György familiárisai között már egyikük neve sem szerepelt. Oborni Teréz: Fráter György szervitorainak és familiárisainak jegyzéke a Castaldokódexben, 1552. *Fons* 25 (2018) 435–451.

109 „... vestre serenissime maiestati fideles capitanei Rascianorum Radyt Radoza, Nicolaus Chrepwith, Petrus Wrachylyth, Stephanus Szabo, Milota wayda, Petrus Herlyg, Iwan Deyak, Georgius Plynychy, ac universi Rasciani ad partes inferiores servitores perpetuales fideles...” ÖStA HHStA UA AA Fasc. 48. fol. 2. Idézi Ivić: *Istorija Srba*, 148.; Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 717.

110 Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata. [1548–1552.] Közread. Szakály Ferenc. [Ford. Scholz László.] Bp., 1986. 203–204. Ebben a lippai események kapcsán Mihály néven szerepel, de ez nyilvánvaló elírás. Lásd még Kenyeres István: A temesvári udvarbíró utasítása (1552). Adalékok az 1551/52. évi temesvári és temesközi eseményekhez. *Fons* 4 (1997) 136.

111 Adrian Magina: Nikola Crepović. A Serbian Nobleman and his Family in 16th Century Transylvania. *Историјски часопис* 72 (2023) 316–317.

Említettük, hogy az 1531. évi lista nem teljes, és ezt támasztja alá az is, hogy hiányzik róla Ovcšárovičs [Ovčarevič, Olcsárovičs, *Olcharowith*] Péter és Radics [Radič] Radoszlav neve, akik 1538-ban udvari familiárisok (*aule nostre familiares*) voltak.¹¹² Utóbbiról 1536-ból ismerünk egy adatot, azt, hogy Bodrog vármegyéből származott.¹¹³ Ez persze még nem bizonyítja, hogy 1531-ben Radics is királyi szolgálatban állt volna, ám egy másik jegyzékben, amely a Buda ostromakor vitézségükkel kitűntek neveit tartalmazza, szerepel Petrovičs Péter, Mikola Radowan és mások között.¹¹⁴ Ovcšárovičs egy 1532-ben (vagy ezután) kelt töredékes számadás alapján több ügyben is eljárta János király megbízásából. 1528 novemberében kétszáz aranyforintot kapott tőle Makón, ahol az uralkodó Mehmed béggel találkozott. Később Becse vár ügyében tárgyalt a törökökkel „tempore ieiunii”, azaz böjt idején, feltehetően 1529-ben, és ezért 26, majd költségeire további 12 forintot kapott.¹¹⁵ Tudjuk róla, hogy a későbbi években is aktív volt, jó kapcsolatot ápolt Bakics Pállal, akit 1533. január 31-én személyesen is meglátogatott.¹¹⁶ Kettejük kapcsolata ekkor már évtizedes múltra tekintett vissza. Péter ugyanis 1521-ben Nándorfehérváron szolgált naszádos kapitányként,¹¹⁷ majd a vár elfoglalása után ugyanitt katonáskodott oszmán zsoldban. 1526-ban Báli bég martalócinak kapitányaként ő volt Bakics egyik informátora.¹¹⁸ Valamikor a mohácsi csatát követően János király szolgálatába szegődött, és 1530-ban nyolcszáz szerb katona élén ő is ott volt Buda védői között. 1531. január 21-én Hieronym Łaski kíséretében ő is részt vett a visegrádi tárgyalásokon Stjepan Ratkovics és más naszádos vajdák oldalán.¹¹⁹ Verancsics Antal személyesen ismerte, és emlékirataiban két helyen is pozitívan említette: olyan szerb származású nemesként írta le, aki fiatalkorában török fogságba esett, majd visszatért a keresztények közé, ahol kitűnt katonai tudásával, és 1541-ben a magyar flotta kapitánya volt.¹²⁰ 1542. március 4-én már nem élt, ekkor ugyanis Belmosevičs Milicát az özvegyeként említették, akinek az első férje (1538-ban már néhai)

112 Adrian Magina: *Acta et Documenta partes Regni Hungariae inferiores concernentia 1500–1552*. Cluj-Napoca, 2020. 172.

113 „... egregii Radoza Radich de eadem Bodrogh...” Magina: *Acta Jakšićiana*, 175.

114 Barabás Samu: Két adat Buda 1531-iki (!) ostromához. *Magyar Történelmi Tár* 3/11 (1888) 799.

115 Magina: *Acta et Documenta*, 133.

116 Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 713.

117 Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai. *Hadtörténelmi Közlemények* 25 (1978) 484.

118 Thallóczy Lajos – Áldásy Antal: *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*. Bp., 1907. (Magyarország Mellékartományainak Oklevéltára/Codex Diplomaticus Partium Regno Hungariae Adnexarum 2) 365.

119 „... ex Rascianis Petrus Olcsarovičs, Stepko Ratkovics, alii potiores vojvodae nazadistae...” ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 17. Konv. A. fol. 45. Idézi: Margalits: *Szerb történelmi repertórium*, I. 709.

120 „Petrus Owcziarevivičs gente rasciana oriundus, qui in juvenili aetate a turcis captus, apud eosdem longa usus militia, postea christianis restitutus, apud nos etiam non ultimus inter fortes et militares viros habitus, tunc vero (1541.) temporis praefectus classis, omneque in consilium communitatis, rerumque gerendarum adhibitus.” Illetve „Petrum Ouchiareum Rascianum, unum ex ducibus militum, insignem virum in re bellica praeteream...” *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*. I–XIII. Közli Szalay László – Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1857–1875. (Monumenta Hungariae Historica II. Scriptores 2–6, 9–10, 19–20, 25–26, 32) I. (Történelmi dolgozatok deák nyelven, 1490–1551) 184. A szöveget kiadó Szalay László szerint Ovcšárovičs nem más, mint a pozsegai ispán kerek szállási Markos Péter, de ez tévedés, ugyanis utóbbi Komárom megyei család sarja volt. *Vö. Arch.* II. 186.

Kendeffy Miklós volt. Ovcsárovicznak Milica előtti házasságából született Mara, aki a fentebb említett Cserepovics Miklóshoz ment férjhez, nászujból született Jelena és Katalin. Előbbi 1563. augusztus 22-én Szebenben feleségül vette Petru cel Tânăr havasalföldi fejedelem, és bár a frigy rövidesen felbomlott, az eset jól mutatja, hogy a szerb előkelők a 16. század második felében is igyekeztek beházasodni uralkodói családokba.¹²¹

Egy személlyel nem foglalkoztunk eddig részletesen, Petrovics Péterrel, János király közeli rokonával. Közismert, hogy a középkori államokban minden uralkodó igyekezett a legbensőbb híveivel irányítani az országot. A hűség egyik legfontosabb elemét a szoros családi kapcsolatok jelentették, így nem meglepő, hogy mindenki a rokonságából próbált híveket toborozni a legfőbb kormányzati pozíciókba. Ezt látjuk I. Mátyás kormányzati rendszerében is, melyben nagy szerepet kaptak a család leibelsőbb rokonai és familiárisai.¹²² János király esetében ez a gyakorlat azonban kevésbé egyértelmű, igaz, a Szapolyaiak nem tartoztak a népesebb famíliák közé. Jánosnak három testvére ismert: öccse, György örökös nélkül halt meg a mohácsi csatában, húga, Borbála Jagelló Zsigmond lengyel király feleségeként szintén fiatalon hunyt el 1515-ben, harmadik testvére, Magdolna ugyancsak fiatalon halálozott el. Borbála két leányt hagyott hátra, akik nagybátyjuk politikájában már csak koruk miatt sem vehettek részt. Az 1513-ban született Hedvig Lengyelországban nevelkedett, a magyar politikai eseményektől mindvégig távol tartották, Anna pedig 1520-ban alig ötévesen elhunyt. Így János elsőfokú rokonságában nem volt olyan személy, akit maga mellé vehetett volna.¹²³

A Szapolyaiak oldalági rokonságában azonban már számos olyan családtag felbukkan, amelyek ideig-óráig fontos szerepet játszottak János király kormányzatában. Közéjük tartoztak például másodfokú unokatestvéreként a Homonnai Drugethek, Ferenc, István és Antal – aki az Ung és Zemplén vármegye ispánja címet viselte különböző időkben –, Gábor pedig éveken át győri püspökként szolgált. A másik fontos családnak a szuraklini Petrovicsok számítottak, akiken keresztül a Lévai, a Patócsi és a Kendi rokonság is a Szapolyaiak rokoni hálózatának részévé vált, bár ők inkább már János király 1540-ben bekövetkezett halála után jutottak fontosabb szerephez. A király közeli rokonai közül kétségkívül az annak ismeretlen nevű nagynénje és Petrovics Mihály házasságából született Petrovics Péter jutott fel a legmagasabb tisztségekbe, és állt mindhaláláig rendíthetetlenül János király, majd fia és örököse, II. János mellett.¹²⁴

121 Magina: Nikola Crepović, 317.

122 Lásd Pálosfalvi Tamás: Hunyadi-familiárisok Mátyás király udvarában. In: *Királyi házunk népe*, 147–185., valamint Kubinyi: A Szapolyaiak és familiárisaik, passim.

123 A családról összefoglalóan lásd Tibor Neumann: Two Palatines and a Voivode, or the Szapolyai Family's Journey to the Royal Throne. In: *A Forgotten Hungarian Royal Dynasty. The Szapolyais*. Ed. Pál Fodor – Szabolcs Varga. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026. Reconstruction and Remembrance) 21–55. [Magyarul Neumann Tibor: Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig. In: *Egy elfelejtett magyar királyi dinasztia*, 13–45.]

124 Erre részletesen lásd Varga Szabolcs: A hűséges rokon. Petrovics Péter a Szapolyaiak szolgálatában. In: *Egy elfelejtett magyar királyi dinasztia*, 147–148. Élete második felére koncentrálván lásd Szabolcs Varga: Péter Petrovics (1487–1557) in the Service of Queen Isabella. In: *Isabella Jagiellon, Queen of Hungary (1539–1559)*. Ed. Ágnes Máté – Teréz Oborni. Bp., 2020. (Mohács 1526–2026. Reconstruction and Remembrance) 327–347.

Petrovics Péter 1487 körül látta meg a napvilágot egy Orbász megyei köznemesi családdal sarjaként. A boszniai határ mellől származó rokon 1514-ben már Szapolyai mellett szolgált, ám az 1520-as évek végéig nem számított János szűkebb környezetéhez. Karrierje 1529 után ívelt fel, az 1530-as években egyre komolyabb tisztségeket és mind nagyobb birtokokat kapott. Kitüntette magát Buda védelmében, 1531-ben már övé volt a Temesközben Lippa, Solymos és Becse vára, és legkésőbb 1533-ban a király kinevezte temesi ispánná és az Alsó részek főkapitányává, amivel bekerült a bárók rendjébe.¹²⁵ A király bizalmát mutatja, hogy Petrovics a kinevezés révén az ország egyik stratégiailag fontos részének, a Temesköznek az élére került.

Kinevezését követően Petrovics Temesvárra tette át a székhelyét, amely már ekkor is jelentős szerb lakossággal bírt.¹²⁶ A szakirodalomban konszenzus van a tekintetben, hogy a temesközi rácok vezetőjének számított, aki így katonai erejével verkedte fel magát János udvarának legfontosabb tagjai közé.¹²⁷ Petrovics jelenléte és pozíciója valójában a magyar világ kereteinek tovább élését jelentette a magyar etnikumát és nemességét rohamosan elvesztő tartományban. Talán nem teljesen túlzó az a megállapítás, hogy János király egykori országából „a rácok és a temesi végvidék Petrovics személye és erélye által tartattak meg hűségben”.¹²⁸

Ugyanakkor ez a hatalom korántsem volt korlátlan, a Temesköz konszolidációja éveken keresztül elhúzódott, hiszen például Lippa környéke sokáig ingadozott a két király között. Balintics István [Stjepan Balintić] 1530-ban a rácok főkapitányaként (*supremus capitaneus Rascianorum*) kitüntette magát Buda védelmében,¹²⁹ 1531-ben elfoglalta Becsét Werbőczy Istvántól, majd János oldalára állt, Bakics Pál halálát követően pedig ismét a Habsburg uralkodóhoz közeledett. Állhatatlanságáért „Szteppant Balintithyot, rácot, fő személyt, János király megfogató Lippán és Váradra hozatá. Vigre ugyan ott sulyokban megöletteté”, azaz rabláncon halt meg.¹³⁰ Az előbb említett 1542. évi hódosi szerb találkozó mutatja, hogy Petrovicsot korántsem fogadta el a temesközi rácság egésze, de kétségkívül ő bírt a legnagyobb katonai erővel, 1540-ben ezer rác katona élén ment Budára, illetve telelt Mehmed bég társaságában Kalocsánál.¹³¹

A szláv eredet, a hosszú főkapitányi, majd temesi ispáni hivatalviselés és a királyi rokonság ellenére Petrovics körül nem alakult ki olyan kultusz, mint a 15. századi despo-

125 Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században (Minta egy készülő főkapitányi archontológiái és „életrajzi lexikonból”). *Történelmi Szemle* 39 (1997) 275.

126 Kinizi Pál 1481-ben a balkáni hadjáratát követően 25 ezer szerbet telepített le Temesvár környékére. Berkeszi István: *Temesvár szabad királyi város kis monographiája*. Temesvár, 1900. 12. Újabbán Adrian Magina: *Acta et Documenta*.

127 „Zápolya hatalmas embere, a szerb Petrovics Péter, Temesvár grófja, az ott lakó szerbek jó részét biztosítja urának.” Dudás Gyula: *A bácskai és bánági szerbek szereplésének története 1526–1711*. Zombor, 1896. 6.

128 *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1–21) I. (1540–1556) 97.

129 Kretschmayr Henrik: *Gritti Lajos élete. 1480–1534*. Bp., 1901. (Magyar Történeti Életrajzok) 147. [Hasonmások szövege. Az országgyűlési követek 1530 december 31-iki hűséglevele. (Melléklet a 43. laphoz.)]

130 1504–1566. *Memoria rerum*. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete. S. a. r., utószó, jegyz. Bessenyei József. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica) 47., 167.

131 *Memoria rerum*, 51.

ták, vagy éppen a Jaksicsok körül. Ennek fő oka abban keresendő, hogy részéről semmilyen kapcsolatot nem látunk a korabeli szerb egyház irányában, illetve nem tett nagylelkű adományokat a szerémségi, esetleg az athosi kolostornak. Nem állt kapcsolatban a szerb ortodox egyházi intézményhálózattal, nincs utalás a szerb fejedelmi udvar bármilyen jellegű tovább élésére a környezetében, és semmilyen szálát nem látunk a Magyarországra átköltöző Bakicsok vagy Jaksicsok felé. Igaz, aggregényként nem is volt sok adu a kezében családi kapcsolatokat építgetni. Temesvári udvartartása sajnos nemcsak Bécs és Krakkó szellemi pezsgésétől állt távol, de vajmi kevésbé hasonlított a szerb despoták fejedelmi központjaira is. Petrovics központja fizikai és kulturális értelemben is inkább Belgrádhhoz és Szendrőhöz volt közel – ez pedig kijelölte politikai manővereinek a mozgásterét. Nem tudunk róla, hogy bármikor is ellentmondott volna János törökbarát politikai akcióinak, sőt úgy tűnik, hogy egész életében kitartott a mellett a politikai elv mellett, hogy a Szapolyaiak magyarországi uralmát csak az oszmán szultán képes biztosítani. Talán éppen ez hozta meg számára a mindinkább felfelé ívelő karriert, ám mindez kevés volt, hogy a szerbség egységesen elfogadott karizmatikus vezetőjévé váljon. Talán a személyisége is alkalmatlanná tette erre a szerepre.

Petrovics Péter ott állt János király halálos ágyánál Szászsebesen [Sebeş], és egyike lett azoknak, akiket az uralkodó kijelölt fia gyámjának. A kortárs beszámolók szerint mellette szólt a rokoni kapcsolat, a hűsége, a szerbekből álló hadserege, illetve saját család híján nem kellett félni attól, hogy utódai érdekeit nézné.¹³² János jól választott, Petrovics mindvégig Izabella királyné legbensőbb bizalmasának számított, és haláláig kitartott a Szapolyaiak mellett. II. (Szapolyai) János (1540–1571) választott magyar király érdekében szembefordult az Erdélyben egyre nagyobb hatalmat bíró Fráter György helytartóval. 1549-ben elhatározta egy nemesi kör megszervezését a királyné mellett,¹³³ majd 1551-ben még a száműzetést is vállalta a család iránti hűségből. 1556-ban ő szervezte meg Izabella királyné és II. János visszatérését, majd végrendeletében minden vagyonát úrnőjére hagyta.¹³⁴

Petrovics és János király kapcsolatát egyértelműen meghatározta a rokoni szál és a katonai szolgálat. Az aggregény főúr mindvégig megmaradt a család iránti hűségben, és nem törekedett komolyabb birtokszerzésre sem. Származása miatt maga mögött tudhatta a Temesközben élő, katonai szolgálathoz szokott szerb lakosság támogatását, és ez felértékelte őt a király – és valószínűleg a szultán – szemében. Talán ennek is köszönhető, hogy 1541-től kezdve egyszerre volt temesi ispánként a Magyar Királyság zászlósura és a szultán kegyelméből temesi szandzsákbég.¹³⁵ Mindez akár a Magyar Királyság területére költöző szerbek helyzetét is szimbolizálhatja, akiknek ugyancsak meg kellett felelniük mindkét oldalnak. Mindezt úgy, hogy az udvari jelenlétük a 16. század második felében szinte teljesen megszűnt, és a nemesi rétegét veszített katonáskodó szerbek mindinkább ellenséget láttak e kiváltságolt rétegben, és szellemi, kulturális értelemben egyre kevesebb kapcsolatot találtak a nekik lakhelyet adó Magyar Királysággal.

132 Varga: Péter Petrovics, 327–347.

133 Magina: *Acta et Documenta*, 215–216.

134 Wolfgangus de Bethlen: *Historia de rebus Transylvanicis*. I–VI. Cibinii, 1782–1793. [Editio secunda] I. 610.

135 Varga: Péter Petrovics, 332–336.

